

Upphandla klimatsmart och hållbart

INSPIRATION OCH TIPS TILL KOMMUNER

Sveriges
Kommuner
och Landsting

Förord

Hållbar upphandling har under senare decennier utvecklats till ett kraftfullt verktyg i kommunernas händer. Med nya politiska initiativ, lagstiftning, frivilliga verktyg och samarbeten inom området är möjligheterna stora att få mer hållbara produkter och driva på miljöanpassningen hos leverantörer i både Sverige och andra länder. Ju fler kommuner som tar tillvara dessa möjligheter desto större genomslag.

SKL:s programberedning för klimat pekade i sin slutrapport 2017 ut upphandlingens viktiga roll i klimatarbetet. Denna rapport är ett sätt att konkretisera SKL:s politiska ställningstaganden. Klimatet står i fokus, men mycket är tillämpligt även för andra miljömässiga och sociala aspekter.

Ett fördjupat underlag om verktyg, lagstiftning och andra initiativ publiceras på SKL:s webbplats. Bidrag till texten har lämnats av Upphandlingsmyndigheten och SKL Kommentus Inköpscentral samt hämtats från en rapport från IVL Svenska Miljöinstitutet i ett projekt med SKL om verktyg, trender och förslag till utveckling av upphandlingsstöd. För regionerna pågår flera andra satsningar.

Vi hoppas att denna skrift ska ge stöd och inspiration för kommuner att komma vidare i sitt arbete för klimatsmart och hållbar upphandling.

Stockholm i februari 2019

Gunilla Glasare

Avdelningschef

Avdelningen för tillväxt och Samhällsbyggnad

Ann-Sofie Eriksson

Sektionschef

Sveriges Kommuner och Landsting

Upphandling – ett kraftfullt styrmedel för hållbarhet!

Den offentliga upphandlingen har över tid breddats till ett allt större register av varor, tjänster och entreprenader. Kraven i upphandlingen har kommit att gälla alla dimensioner av hållbarhet – miljömässiga, sociala och ekonomiska. Offentliga myndigheter och bolag upphandlade 2016 för 683 miljarder kronor, en sjättedel av BNP. Kommuner och deras bolag står för nästan sju av tio upphandlingar.¹

En strategisk fråga för politiken i kommunen

Upphandlingen är ett lokalt verktyg utifrån kommunens prioriteringar och strategier för försörjning av varor, tjänster och verksamheter. Den ger utrymme att genomföra politiska ambitioner och mål för hållbarhet, exempelvis utifrån Agenda 2030. Upphandlingen kan påverka produktion och leverantörskedjor både lokalt och internationellt. Därför behövs både samordning och lokal anpassning med avvägning mellan olika krav.

För kommunens ekonomi handlar det inte enbart om pris och kvalitet vid inköpstillfället, utan även om funktion och livscykelkostnad i relation till verksamhetens behov. Ekonomin i bredare bemärkelse omfattar att bidra till bra förutsättningar för samhällsutveckling, innovation, konkurrens och lokalt näringsliv. Sociala krav har fått ökat genomslag de senaste åren, för att både förbättra arbetsvillkoren hos internationella leverantörer och säkerställa sociala hänsyn på en allt mer konkurrensutsatt nationell marknad. Miljökraven har oftast gällt energieffektivitet, förnybar energi, ekologiska livsmedel och utbyte till mindre miljö- och hälsopåverkande kemikalier.

Not. 1. [Statistik om offentlig upphandling 2018, Upphandlingsmyndigheten och Konkurrensverket.](#)

Ett lokalt verktyg som påverkar både lokalt och internationellt.

Byggnader och byggande har stor klimatpåverkan.

TABELL 1. Kommunernas klimatpåverkan per inköpskategori

Energi, vatten och avlopp	21 %
Entreprenader etc	16 %
Fordon och drivmedel	16 %
Livsmedel, måltider, catering	9 %
Förbrukningsmateriel	6 %
Fastighetsdrift	6 %
IT och tele	5 %
Inventarier och möbler	4 %
Personalresor med mera	3 %
Övrigt	14 %

Källa: Egen bearbetning av Upphandlingsmyndighetens miljöspendanalys. Samlingsposterna för upphandlad verksamhet inom skola, vård och omsorg som står för 3 miljoner ton CO₂ är borträknade, men innehåller liknande användning av produkter och tjänster som i tabellen.

Upphandling med stor klimatpåverkan

Inköp och utbetalningar på 300 miljarder kronor för kommunerna exklusive deras bolag medför utsläpp av växthusgaser på 12 miljoner ton koldioxid-ekvivalenter enligt Upphandlingsmyndigheten.² Den största påverkan kommer från energi, byggande, transporter, livsmedel, material och utrustning.

Som jämförelse är utsläppen av klimatgaser från Sveriges totala konsumtion drygt 100 miljoner ton och Sveriges totala territoriella utsläpp knappt 53 miljoner ton. Cirka tolv procent av Sveriges konsumtionsbaserade utsläpp kommer från offentlig konsumtion och dubbelt så mycket från offentliga och privata investeringar. Transport, boende och livsmedel står för drygt två tredjedelar och cirka två tredjedelar av de totala utsläppen sker utomlands.³

Livscykelberäkning och inköpsstatistik för livsmedel

Kött står för 10 procent av de offentliga livsmedelsinköpen räknat i ton, men för 50 procent av klimatpåverkan. Grönsaker står för 25 procent av inköpt mängd, men bara 6 procent av klimatpåverkan. Det visar statistiken för knappt hälften av marknaden från Hantera Livs och RISE klimatdatabas för livsmedel. Det finns stora skillnader för samma sorts livsmedel, beroende på hur produktionen har gått till.*

*Källa: PM från RISE

En upphandlande myndighet har stor frihet att ställa drivande hållbarhetskrav.

Lagstiftningen ger tydligare möjligheter

En upphandlande myndighet har stor frihet att ställa drivande hållbarhetskrav. Lagstiftningen för upphandling anger förutsättningarna och har sedan 2017 blivit tydligare kring möjligheterna att ta hänsyn till miljö och sociala frågor.

Not. 2. [Upphandlingsmyndighetens miljöspendanalys](#), 2018.

Not. 3. [Fördjupad analys av svensk klimatstatistik 2017](#), Naturvårdsverket 2017 samt [Miljöpåverkan från svensk konsumtion - nya indikatorer för uppföljning](#), Naturvårdsverket 2018.

Lagen om offentlig upphandling (LOU) baseras på EU-direktiv. Målsättningsparagrafen i LOU uttrycker att en upphandlande myndighet *bör beakta miljöhänsyn, sociala och arbetsrättsliga hänsyn* vid offentlig upphandling om upphandlingens art motiverar detta.

En fråga som stärkts är möjligheten att beakta kostnaderna över en produkts hela livscykel. Kravställandet kan också underlättas av tydligare möjligheter att hänvisa till miljömärkning och miljöledning.

Den nationella upphandlingsstrategin framhåller vikten av helhetssyn, livscykelperspektiv och miljöhänsyn i upphandlingens olika faser, särskilt inom produktgrupper med stor miljöpåverkan. Strategin är styrande för statliga myndigheter och kan vara ett stöd för kommuner.

Arbeta systematiskt på hemmaplan

Ett systematiskt arbete kan sammanfattas i några ledord: att planera och organisera arbetet, att genomföra, att följa upp och utvärdera, att göra förbättringar samt att kommunicera resultat och erfarenheter. Samarbete med andra upphandlande organisationer behövs oftast för att få resurserna att räcka till. Kommuner behöver också tydliggöra rollerna för politiker och tjänstepersoner.

Ta gärna stöd och inspiration av andra kommuner och även av olika ledningssystem. Sedan år 2017 finns en särskild vägledningsstandard för hållbar upphandling, ISO 20400. Standarden ISO 14001 för miljöledningssystem betonar livscykelperspektivet. Det finns även en vägledning för ett ledningssystem för hållbar utveckling i kommuner, landsting och regioner (SS854000:2014) som har testats i några kommuner.

Digitaliseringen kan vara en stark kraft för effektivisering. Sedan 2017 är det i princip obligatoriskt att genomföra delar av upphandlingen elektroniskt. Det kan också göra det enklare att ta emot och dela underlag om miljöprestanda. Digitala system underlättar även effektiva rutiner för avrop för att säkerställa att rätt produkter köps och levereras till rätt priser.

Upphandlingsstrategin framhåller vikten av helhetssyn, livscykelperspektiv och miljöhänsyn i upphandlingens olika faser.

Ta stöd och inspiration av andra kommuner och av olika ledningssystem.

Samordnade varutransporter minskar klimatpåverkan i flera kommuner.

Tilldelningsbeslut i upphandlingen.

Goda exempel - resultat och arbetssätt

Exempel på systematiskt arbete och resultat presenteras från Helsingborg, Göteborg, Uppsala, Eskilstuna och Södertörnskommunerna. De illustrerar även områden med stor klimatpåverkan såsom livsmedel, byggande, transporter och förbrukningsartiklar i plast. Kommunerna har drivit på utvecklingen med långtgående miljökrav, ofta i nära dialog med sina leverantörer. De har flera gemensamma erfarenheter och kännetecken. Hållbar upphandling är en strategisk ledningsfråga. Resurser och kompetens har tagits fram för att utnyttja möjligheterna. I flera fall har en hållbarhetsstrateg eller motsvarande fått ansvar för att bedöma och utveckla relevanta miljökrav i dialog med leverantörer och verksamhet. De har också haft samarbetspartners i andra kommuner. Särskilt prioriterade projekt har identifierats och genomförts.

En viktig lärdom är att ta vara på upphandlingsaktiviteter som leder till både miljövinster, kostnadsbesparingar och en optimal användning utifrån verksamhetens behov. Det kan t.ex. handla om att minska sortimentsbredden för förbrukningsvaror för att kunna ställa hårdare miljökrav, underlätta kontroll och få bättre priser. Förändringen behöver förankras med dem som berörs. Det behöver också säkerställas att verksamheterna verkligen köper det som upphandlats.

Ta hjälp av verktyg, stöd och samarbeten

Det finns stora möjligheter att dra nytta av befintliga kriterier, upphandlingar och nationella och regionala resurser. En mängd initiativ pågår. Det är också viktigt att använda dessa. En samlad kravbild ger större effekt.

SKL Kommentus Inköpscentral (SKI) erbjuder ramavtal i eget namn för kommuner, landsting/regioner och deras bolag. I dagsläget finns drygt 140 ramavtal inom 78 områden med cirka 800 leverantörer. Ramavtal för flerbostadshus finns i samarbete med SKL och planeras för förskolor.

Inom IT, telekom och administrativa stödsystem kan kommuner använda flera av de ramavtal som Statens inköpscentral vid Kammarkollegiet eller

Utnyttja ramavtal från
SKL Kommentus och
andra inköpscentraler.

Ekonomistyrningsverket upphandlat. Även branschorganisationer underlättar för sina medlemmar med gemensam kravbild och inköpscentraler som Sinfra för energi och VA och Allmännyttans HBV. Många grupper av kommuner och regionala inköpscentraler har sedan länge samverkan med gemensam upphandling. Det finns även mer informella nätverk som driver på utvecklingen inom hållbarhet, exempelvis Nätverket för miljö och hälsa i upphandling som omfattar ett dussintal kommuner.

Upphandlingsmyndigheten ska verka för en rättssäker, effektiv och socialt och miljömässigt hållbar upphandling. Myndigheten erbjuder kriterier för miljökrav i upphandlingen för ett femtiotal produktgrupper. Kriterierna finns i flera fall i olika ambitionsnivåer: bas, avancerad och spjutspets. Myndigheten bistår även med vägledning via Frågeservice och sprider kunskap genom seminarier och konferenser. På webbplatsen finns även information om hänsyn till klimat och giftfri miljö och upphandling av livsmedel. Andra verktyg för att stödja miljökrav är livscykelkostnadskalkyler, miljöspendanalys och koppling till miljömål. Kommuner och andra upphandlande myndigheter inbjuds att medverka i referens- och expertgrupper när kriterierna utvecklas.

Vägledning och miljökrav från Upphandlingsmyndigheten.

Bevis och uppföljning – får vi det vi efterfrågar?

Uppföljningen är avgörande för att säkerställa att kommunen får det som efterfrågats. Men för att vara säker på att produkten klarar kraven behövs bevis redan i upphandlingsskedet. Flera möjligheter och initiativ kan underlätta detta. Ett sätt är att hänvisa till befintliga miljö- och hållbarhetsmärkningar, när sådana är relevanta för det som upphandlas. Produkter och tjänster som är märkta kan lätt kontrolleras genom att begära ett licensnummer från anbudsgivaren.

Upphandlingsmyndigheten har förslag på bevis för alla kriterier, men leverantören har även möjlighet att lämna andra bevis på att kravet är uppfyllt. Förslag till uppföljning tas fram allteftersom hållbarhetskriterierna revideras.

Kollektivtrafiken körs i huvudsak på förnybara drivmedel, ett resultat av krav i upphandlingen.

Hållbarhetskollen följer
upp socialt ansvar.
Klimatdeklarationer för
byggnader och Kemkollen
är under utveckling.

SKL Kommentus Inköpscentral erbjuder sina kunder ett samordnat uppföljningssystem, *Hållbarhetskollen*, där kraven för socialt ansvarstagande som ställts i upphandlingarna kontrolleras. Alla SKI:s kunder får ta del av rapporterna. Kommuner och regioner har i några fall också genomfört egna revisioner hos leverantörer och kemiska analyser av viktiga produkter. Nationella kansliet Hållbar Upphandling har sedan några år samordnat regionernas uppföljningar och driver nu ett utvecklingsarbete med SKI och andra parter om *Kemkollen* för att följa upp kemkrav.

Trafikverket och IVL har byggt upp databaser för byggmaterial och klimatpåverkan som stöd för upphandling. Boverket har nyligen föreslagit obligatoriska klimatdeklarationer för nya byggnader, för produktionskedet inklusive byggmaterial. Produktkategoriregler (PCR) och miljövarudeklarationer (EPD) är ansatser från EU-nivå och internationellt, främst på byggområdet och ännu med begränsad förekomst. Livsmedlens klimatpåverkan kan följas i verktyg som används av flera kommuner inom både måltidsplanering och inköp. Drivmedel är en annan kategori med stor klimatpåverkan där det finns livscykeldata.

Samverka och bidra till utvecklingen!

Till syvende och sist handlar det om att dra nytta av varandras resurser och insatser. Ingen part klarar själv att ha koll på hela marknaden, all ny kunskap och alla nya möjligheter. Medverka när det är möjligt i gemensam upphandling, i beställargrupper för nya produkter och lösningar, i Upphandlingsmyndighetens expertgrupper och kriterieutveckling etc. För innovationsupphandling finns mycket nationellt stöd att få. Det kan handla om avancerade nya tekniska lösningar, men också om vardagsnära funktion på nytt sätt.

Många kommuner har inte utrymme att medverka i externt utvecklingsarbete. Men de flesta kan dela med sig av sina erfarenheter av upphandlingar och uppföljning. Vi har allt att vinna på att samverka!

Tips för hållbar upphandling

Före upphandling:

- › Utgå från kommunens policys och styrdokument. Se till att hållbarhet genomsyrar kommunens strategiska tänkande kring försörjning av varor, tjänster och entreprenader.
- › Säkerställ resurser och organisation. Samarbeta med andra.
- › Prioritera utifrån inköpsens faktiska påverkan (väsentlighetsanalys).
- › Analysera behov och marknad.

Under upphandlingen:

- › Ställ krav i enlighet med ambition och prioritering.
- › Använd de verktyg som finns, t.ex. miljökriterier och ramavtal.
- › Hantera anbudssvar och bevis.

Efter upphandlingen:

- › Följ upp i dialog med verksamhet och leverantörer. Gör revision.
- › Återkoppla för ständig förbättring av upphandling, verksamhet och hållbarhet.

Utgå från kommunens mål, styrdokument och hållbarhetsarbete. Säkerställ resurser och organisation. Prioritera.

LÄSTIPS OCH LÄNKAR

- › SKL om [Upphandling](#)
- › SKL Kommentus Inköpscentral [Om hållbar upphandling](#)
- › Upphandlingsmyndigheten [Hållbar upphandling](#)
- › IVL [Upphandla klimatsmart och cirkulärt i ett livscykelperspektiv](#)
- › Boverket [Vägledning om LCA för byggnader](#)
- › IVL [Byggsektorns Miljöberäkningsverktyg BM 1.0](#)
- › Trafikverket [Klimatkalkyl](#)
- › RISE [Klimatdatabas för livsmedel](#)
- › Energimyndigheten [Reduktionsplikt för drivmedel](#)
- › Regioner och landsting www.hallbarupphandling.se
- › Nationell upphandlingsstrategi på regeringens [webbplats](#)
- › EU-kommissionen [Green public procurement](#)

Helsingborg – upphandling för livskvalitet

”Upphandlingen måste vara en del av det strategiska arbetet för miljömässig och social hållbarhet. Inte bara ställa tuffa krav utan också ha noggrann uppföljning.”

Lars Thunberg, kommunalråd

Lars Thunberg, kommunalråd och ordförande i beredningen för livskvalitet, Helsingborg stad.

Helsingborg har gått från att bara ställa miljökrav i förfrågningsunderlag till ett helhetstänk där hela inköpskedjan involveras. Modellen kan leda till färre hållbarhetskrav, men effekten blir desto större.

Helsingborgs stad var tidigt ute med att fokusera på inköp som en viktig pusselbit i bygget av en miljö- och klimatsmart stad. Ambitionsnivån handlar inte bara om fler och hårdare krav, utan minst lika mycket om att göra verksamheterna medvetna om vikten av bra avtal och god avtals-trohet. Idag finns en bra samverkan inom staden och koncernen att bygga vidare på.

– Helsingborg har under många år haft ett övergripande strategiskt mål om att vara ledande i miljö- och klimatfrågor, säger Lars Thunberg, kommunalråd och ordförande i beredningen för livskvalitet. Då räcker det inte med att alla bussar går på biogas från källsorterat avfall, att alla årskurser i skolan får en tematisk miljöutbildning eller att vi har ett livskvalitetsprogram för att tillämpa Agenda 2030. Vi såg tidigt att upphandlingen måste vara en del av det strategiska arbetet för att nå både miljömässig och social hållbarhet. Här ser vi det som oerhört viktigt att inte bara ställa tuffa krav utan också ha en noggrann uppföljning, vilket blivit något av en Helsingborgsmodell för upphandling och inköp, säger Lars Thunberg.

Idag har stadens inköpsenhet ett team för verksamhetsstöd och hållbarhet. En hållbarhetsstrateg eller annan person med miljökompetens kan tillföra kunskap och utveckla hela upphandlingsprocessen, från kravställande och beställardialog till utvärdering av anbud och vidare till uppföljning av avtalen. Det är viktigt att upphandlare och strateger får förståelse för och insyn i varandras frågor. Ett bra samarbete som är både tillåtande och effektivt kräver en stabil grund.

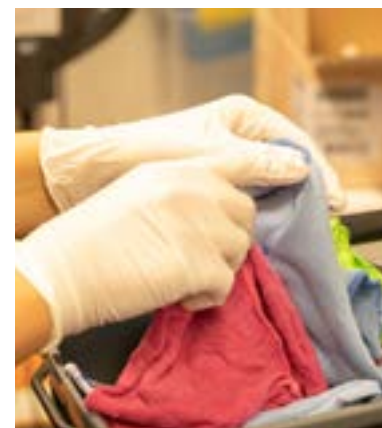
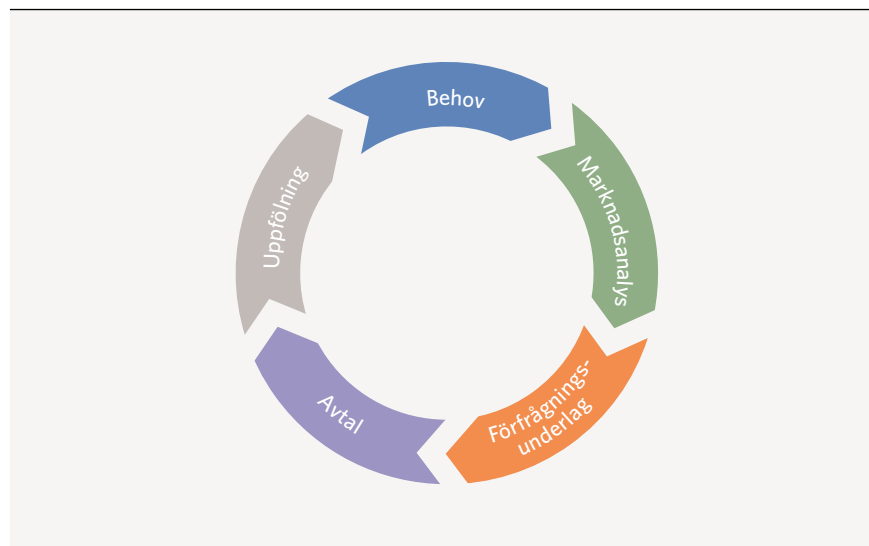
I Helsingborgsmodellen står uppföljning och utbildning i fokus. Ställda hållbarhetskrav ska ge effekt och för att lyckas behöver staden arbeta med hela inköpskedjan. Detta innefattar verksamheternas behov, upphandlingsfas med avtalsgrupper, förfrågningsunderlag och annons, avtalsförvaltning med uppföljning av och dialog med leverantörer samt utbildning av de som avropar i verksamheterna.

Ansvar för inköp och upphandlingar är både centraliserat och decentraliserat. Inköpsenheten ansvarar för stadsövergripande ramavtal och stödjer förvaltningarna med förvaltningsspecifika upphandlingar, bland annat när det gäller hållbarhet. Stadsbyggnad och fastighetsförvaltningen genomför egna upphandlingar av bygg- och anläggningsentreprenader.

Samarbete är viktigt. En styrgrupp med inköpsansvariga från staden och bolagen träffas regelbundet för att diskutera uppdrag, kompetensutveckling och andra gemensamma frågor. Tre till fyra gånger om året arrangeras tematräffar för alla som jobbar med inköp och upphandling inom koncernen.

Uppföljning och utbildning står i fokus. Det gäller hela inköpskedjan från verksamheternas behov till utbildning av dem som avropar.

FIGUR 1. Schematisk bild av inköpsprocessen i Helsingborgs stad

Ftalatfria handskar i nitril.

”Ofta räcker det med korta möten med fyra potentiella leverantörer.”

Marilouise Berg, hållbarhetsstrateg

Marilouise Berg, hållbarhetsstrateg i Helsingborgs stad.

Inköp och hållbarhet

I hållbarhet ingår miljöhänsyn, arbetsfrämjande insatser, arbetsrättsliga villkor samt etiska villkor. Inom miljöhänsyn är stadens fokusområden kemikalier, klimat, avfall och ekomat. Viktiga inköpsområden är bland annat lek och hobby, livsmedel, förbrukningsmaterial, möbler, IT samt bygg- och anläggningsentreprenader.

Inom bygg- och anläggningsentreprenader har en mall med gemensamma miljökrav för staden tagits fram. Tanken är att kraven lätt ska kunna anpassas till det enskilda projektet eller entreprenaden. Koncernens bolag och förvaltningar är dock inte bundna av att använda kraven. Miljökraven är framtagna på en basnivå och flera avancerade nivåer. Några exempel är krav på batteridrivna handmaskiner och fossilbränslefria fordon.

– En tidig marknadsundersökning med potentiella leverantörer är nödvändig för att veta vad marknaden kan erbjuda och för att kunna ställa krav som är både drivande och realistiska. Ofta räcker det med korta möten med fyra potentiella leverantörer, menar Marilouise Berg, hållbarhetsstrateg i Helsingborgs stad.

Ett annat tips är att utgå från underlaget från andra myndigheter som nyligen gjort en liknande upphandling. Men ring och prata med dem först om deras erfarenheter och för att undvika de små misstag som brukar slinka med!

Arbetet gör skillnad för livskvalitet och miljö

Arbetet i Helsingborg har gett goda resultat med flera konkreta miljöförbättringar.

- Mängden plast minskar och miljökrav ställs på plast i möbler, köksredskap, leksaker, arbetskläder, gymnastikmaterial etc. En leverantör har i sin tur ställt samma krav som Helsingborg på sina underleverantörer och fått fram gymnastikmattor fria från ftalater.

- › Nya engångshandskar har minskat mängden mjukgörare.
- › Nya biobaserade sopsäckar och värmeljus av stearin har minskat stadens utsläpp av klimatpåverkande gaser.
- › Andelen ekologisk mat är uppe i över 40 procent.

I utvalda upphandlingar med en mängd olika branscher ställer staden också sysselsättningskrav. Dessa krav på arbetsfrämjande insatser har resulterat i anställningar, praktikplatser och studiebesök för personer som behövt stöd på vägen mot arbete. Två av stadens leverantörer har på grund av detta sociala engagemang tilldelats stadens utmärkelse "Företagsstjärna".

Att inköpsarbetet är väl förankrat och att hållbarhetsfrågorna står högt upp på agendan är en klar fördel när hållbarhetsstrategerna i samarbete med upphandlarna vill driva utvecklingen framåt och få leverantörer att ta nya steg i sitt hållbarhetsarbete. Med mer långtgående krav och krav inom nya områden ökar risken för överprövningar, men Marilouise menar att det sällan är miljökraven som överprövas. I Helsingborg är de dock beredda att ta den risken om det kan ge produkter och tjänster som är bättre för användare, miljö och klimat.

Beställardialog sparar miljö och miljoner

En viktig länk i stadens upphandlingsarbete är vad beställarna faktiskt väljer att köpa. Mandatet att styra beställarna finns i regel hos respektive förvaltningschef, men det kan också behövas en direkt kontakt mellan upphandlare och beställare i uppföljningen.

Det behövs inte alltid storslagna kommunikationskampanjer för att uppnå resultat. Det personliga samtalet kan vara minst lika effektivt. Hållbarhetsstrategen Marilouise Berg berättar om hur hon och inköpsanalytikern Charlotte Strömstedt sparat stora summor, bara genom att hitta rätt personer i organisationen och ringa dem.

Tips för hållbarhetsstrategen i upphandlingen

- › Lär känna varandra i organisationen – fika mycket och skapa förtroende.
- › Ta ansvar för upphandlingen genom hela inköpsprocessen.
- › Hitta ett nätverk med personer som brottas med samma frågor.
- › Lyssna – vad är viktigt i din organisation, vad är på G?
- › Vad vill beställarna ha?
- › Plocka de lågt hängande frukterna.
- › Ta efter andra myndigheter – men inte utan att ringa först!
- › Berätta vad ni åstadkommit – det skapar stolthet i organisationen.

Ekomat i kommunens måltider.

Samtalen med 20 verksamheter med låg avtalstrohet sparade staden 2,5 miljoner kronor.

– Vid vår uppföljning framkom att avtalstroheten mot upphandlat sortiment av städmaterial och mjukpapper var mycket låg. Beställarna handlade hos rätt leverantör, men de köpte fel rengöringsmedel, fel sopsäckar och fel muggar. Exempelvis köptes muggar av plast i stället för papper, och handskar i PVC som innehåller mjukgörare. Dessutom är produkterna i det upphandlade sortimentet i snitt 30 procent billigare än motsvarande utanför sortimentet.

20 verksamheter med stor volym och en riktigt låg avtalstrohet valdes ut. Vid kontakten med beställarna visade det sig att de flesta helt enkelt inte kände till att det fanns ett visst sortiment att hålla sig till, trots alla informationsinsatser. Några ringde in sina beställningar därför att de inte hade tillgång till dator. Ofta hade leverantörens kundtjänst inte något eget intresse av att hänvisa till det upphandlade sortimentet.

Efter varje samtal skickade Marilouise information och statistik till enhetschefen om hur mycket pengar ett förändrat inköpsbeteende kunde spara. Sammanlagt tog arbetet en och en halv dag.

På bara ett par månader kunde Charlotte Strömstedt se ett tydligt positivt resultat, och inte bara hos de som kontaktats. Resultatet spred sig även till andra beställare inom organisationen, som i en ny mätning ökat sin avtalstrohet med tio procentenheter. Sammantaget sparade kontakten med de 20 beställarna staden mer än 2,5 miljoner kronor räknat på en fyraårsperiod – en vinst för både skattebetalarna och miljön.

Gymnastikmattor fria från ftalater.

LÄSTIPS OCH LÄNKAR

[Helsingborgs webbsida om upphandling till företagare.](#)

Hållbara måltider med minskad klimatpåverkan i Göteborgs stad

Göteborgs stad arbetar strategiskt för att minska måltidernas klimatpåverkan och säkerställa hållbarheten. Miljökraven i livsmedelsupphandlingarna gör det möjligt att välja miljömärkt och ekologiskt. Måltidsenheterna har verktyg både för att beräkna måltidernas klimatpåverkan och för att väga och följa upp svinnet, integrerat i ordinarie kostdatasystem.

Göteborgs stad har som målsättning att från 2010 minska klimatpåverkan från inköp av livsmedel med minst 40 procent till 2030. Höga mål finns för ekologisk mat; 2018 var målet 50 procent. Inköp och upphandling fasar successivt ut konventionella livsmedel ur ramavtalet. Framgångsfaktorer för att driva utvecklingen är att arbeta tillsammans mellan stadens verksamheter och samverkanspartners, dvs. grannkommuner och andra myndigheter, och i dialog med marknaden.

De krav som ställs på upphandlingen är del av ett långsiktigt arbete för hållbara livsmedel. Sedan flera år arbetar staden med konceptet miljö-måltider och för att minska matsvinnet. Med minskat svinn behöver mindre livsmedel köpas in, vilket minskar klimatpåverkan och ökar budgetutrymmet för ekologiska livsmedel. I upphandlingarna tas hänsyn till miljöaspekter såsom klimatpåverkan, användning av bekämpningsmedel och antibiotika samt djurvälstånd. Allt kött och chark som serveras i stadens verksamheter ska vara ekologiskt, men ibland uppstår målkonflikter, exempelvis för att minska klimatpåverkan.

- Det finns god tillgång på ekologiskt nötkött, men stor brist på ekologiskt kycklingkött. Eftersom kyckling har nio gånger lägre klimatpåverkan än nötkött gjorde staden ett undantag i sin senaste grossistupphandling och efterfrågar även konventionellt framställd kyckling, förklarar Anita Olofsson Enquist, måltidscontroller på Göteborgs stad.

Målsättningen är att från 2010 minska klimatpåverkan från inköp av livsmedel med minst 40 procent till 2030.

”Eftersom kyckling har nio gånger lägre klimatpåverkan än nötkött gjorde staden ett undantag.”

Anita Olofsson Enquist, måltidscontroller

Klimatberäkningen finns i kostplaneringssystemet, vilket gör den enkel att använda. Vid en uppföljning hade klimatavtrycket minskat med 40–60 procent.

Klimatberäkning vid planering av måltider

Klimatberäkningar av måltider kan användas för att höja måltidsplanerarnas medvetenhet och kunskap om hur olika livsmedel påverkar klimatet, för att planera en klimatsmart meny och för att följa upp resultatet. Det är ett viktigt verktyg för att staden ska nå sitt mål att minska livsmedlens klimatpåverkan.

– *Inledningsvis fokuserades klimatberäkningarna på skollunchen, som står för en stor andel av stadens produktion, berättar Maria Eriksson, systemförvaltare på Intraservice. Man kan laborera med olika ingredienser och följa hur det påverkar utsläppen av klimatgaser.*

Verktyget för klimatberäkningar av måltider är en tilläggsmodul till det kostplaneringssystem som måltidsverksamheten använder för att närings- och prisberäkna måltider, vilket gör det enkelt att använda.

Göteborg deltog i utvecklingen av modulen med klimatberäkningar av måltider och införde den 2015 i ett samarbete mellan stadens måltidsverksamheter, Intraservice och miljöförvaltningen.

Före införandet av klimatmodulen i måltidsverksamheten gjordes en nulägesanalys baserad på en tvåveckors meny från 2010. Den gav ett klimatavtryck på 1,4 kg koldioxid per portion. Hösten 2018 hade klimatavtrycket minskat med 40–60 procent, bland annat genom att minska serveringen av nötkött från två till en måltid i veckan och öka andelen vegetariska måltider. Eftersom vegetariska rätter är något nytt och ovanligt för många elever arbetar skolorna med matråd, ett forum där eleverna kan lämna förslag och ge synpunkter.

Avtalsuppföljning och leverantörsdialog för ökad hållbarhet

Avtalsuppföljning och regelbunden dialog med leverantörer och med beställare är viktiga verktyg för att uppnå högt ställda målsättningar om hållbara livsmedel.

Inspirationsmessa för hållbara livsmedel.

Avtalsuppföljningen säkerställer att leverantörerna lever upp till avtalsvillkoren och värnar om en seriös marknad med konkurrens på lika villkor. Staden har ett systematiskt arbetssätt för regelbunden dialog och uppföljning av livsmedelsupphandlingar.

Förvaltningen för inköp och upphandling kontrollerar att leverantörerna betalar skatter och avgifter, inhämtar försäljningsstatistik samt följer upp miljökrav, etiska och sociala krav. Kontrollen gör att förvaltningen tidigt kan upptäcka avvikelser i efterlevnad av avtalsvillkor. Brister hanteras i första hand genom att vägleda leverantören att uppfylla kraven. Annars kan vite utdömas eller avtalet göras inte beställningsbart tills avvikelsen är åtgärdad. Som sista åtgärd sägs avtalet upp i förtid.

Inköp och upphandling arbetar också proaktivt med regelbunden uppföljning och dialog under hela avtalsprocessen med såväl leverantörer som stadens verksamheter. Syftet är både att kontrollera hur ramavtalen följs och fånga upp utvecklingsbehov. Avtalsuppföljning och dialog med respektive leverantör sker en till tre gånger per år, beroende på avtalets omfattning. Dessutom träffas avtalsgruppen för livsmedel, med representanter från stadens verksamheter och samverkanspartners, en gång per månad för att diskutera pågående och kommande upphandlingar. Strategigrupp livsmedel är ett annat forum i Göteborgs stad där mer strategiska frågor hanteras.

– Uppföljningen ger oss värdefull kunskap om kundens behov, branschen, tjänsten eller varan, leverantören och beställaren, samtidigt som vi skapar förtroende på marknaden. Dialogen är viktig för både pågående och kommande ramavtal, säger Anita Olofsson Enquist.

Vid uppföljningen kan upphandlande myndigheter ha en öppen dialog med leverantörerna för att hitta lösningar som är bra för båda parter. För att underlätta för små företag vid rapportering och uppföljning kan myndigheten guida och vägleda. Stora företag och grossister har ofta både resurser och fungerande system.

Anita Olofsson Enquist, måltidscontroller på Göteborgs stad.

Matsvinnet i hela produktionskedjan minskas av sänkta krav på hållbarhetstiden, ett resultat av leverantörsdialogen.

”Den stora utmaningen är att integrera hållbarhet i hela inköpsprocessen.”

Henrik Karlsson, direktör för inköp och upphandling

Henrik Karlsson, förvaltningsdirektör Inköp och upphandling Göteborgs stad.

Ett resultat av samrådet i avtalsgruppen för livsmedel är ställnings-tagandet att endast ta in ekologiskt i ramavtalen för varor med ett gott utbud på marknaden. Det har inneburit att staden i flera fall har fått ett mer förmånligt pris på den ekologiska varan än på den tidigare konventionella. Beställarna har också ändrat sitt köpbeteende. Ett resultat från leverantörsdialogen är att staden i nuvarande grossistupphandling sänkte och ändrade sin kravställning gällande hållbarhetstiden på livsmedel för att minska matsvinnet i hela produktionskedjan.

Uppdrag gemensam inköpsprocess

– Den stora utmaningen är steget från att ställa krav på hållbarhet i upphandlingen till att integrera hållbarhet i hela inköpsprocessen, säger Henrik Karlsson, förvaltningsdirektör Inköp och upphandling Göteborgs stad. Politiken har nyligen gett oss ett tydligt uppdrag att skapa en gemensam och genomtänkt inköpsprocess för stadens förvaltningar och bolag, en utmaning för en organisation som är så decentraliserad som Göteborgs stad. Vår förvaltning kommer ha det strategiska ansvaret att leda och utveckla arbetet. Respektive verksamhet kommer fortsatt svara för sina avtal och uppföljning, medan ramavtalen och deras uppföljning ligger centralt. Exempel på upphandlingar där vi ligger långt framme med hållbarhetsarbetet är ramavtalet för livsmedel och samverkans-entreprenaden för den fossilfria förskolan Hoppet.

LÄSTIPS OCH LÄNKAR

[Göteborgs stads webbsida om Hållbar upphandling, med Hållbarhetsredovisningen Hållbara inköp.](#)

Fossilfri förskola i Göteborg

Lokalförvaltningen i Göteborgs stad driver ett projekt för att stimulera innovation, generera kunskap och skapa bättre förutsättningar för fossilfritt byggande. Förskolan Hoppet beräknas stå klar till år 2021, i största möjliga utsträckning byggd med fossilfria material och metoder, från råvaruuttag till byggarbetsplats och drift.

För att lyckas med innovationsprojektet öppnar lokalförvaltningen upp för nya samarbetsformer mellan staden, forskare och näringsliv, till exempel material- och systemleverantörer, produktutvecklare, forskare, innovatörer, konsulter, entreprenörer och speditörer.

- Hoppet är en spjutspets för vår ambition att ställa om byggandet i Göteborg i linje med stadens klimatstrategiska program, säger Angélica Karlsson, biträdande projektledare på lokalförvaltningen i Göteborgs stad. Vi gör något unikt när vi tittar på hela processen, det låter sig inte göras utan dialog med branschen. Att hitta fossilfria material till stomme, väggar och bottenplatta är relativt lätt. Där finns föregångare och material som trä och cellglas, fortsätter Angélica. Däremot saknas de fossilfria lösningarna på marknaden för installationsmaterial som elkablar och rörmaterial.

Staden håller nu på med upphandling av en samverkansentreprenad med inslag av innovationsupphandling. Det betyder att upphandlad entreprenör kommer att få i uppdrag att tillsammans med lokalförvaltningen fortsätta identifiera existerande och nya fossilfria lösningar.

Den klimatpåverkan som finns kvar kommer att kompenseras. En utredning pågår för att få fram de bästa alternativen.

Ambitionen är att det inte ska bli dyrare att bygga fossilfritt än konventionellt. Enligt kalkylen kommer prislappen för Hoppet att landa på drygt 60 miljoner. Utöver det satsar staden 15 miljoner för att driva en bred omställning från dagens byggnation till fossilfritt byggande 2030.

Angélica Karlsson, biträdande projektledare på lokalförvaltningen i Göteborgs stad.

LÄSTIPS OCH LÄNKAR

[Hoppet - Innovationsprojekt för fossilfri byggnation.](#)

Jakten på plasten i Uppsala och Eskilstuna

”Upphandling är kommunens mäktigaste verktyg. Vi måste vara noga med vad vi efterfrågar och öka vår kännedom om marknaden genom dialog med leverantörer och producenter.”

Anna Hilding, projektledare för Klimateffektiv plastupphandling

Anna Hilding, projektledare för Klimateffektiv plastupphandling på Uppsala kommun.

Kommunerna använder stora volymer plast till engångsmaterial: skoskydd, handskar, förkläden, soppåsar, muggar och bestick. Använda produkter går till energiåtervinning. Plastavfall från Eskilstuna, Linköping, Norrköping och Uppsala genererar i storleksordningen 4 000 ton koldioxid per år. Klimatpåverkan kan minska betydligt genom materialåtervinning och krav på bioråvara eller återvunnen plast i upphandlingen.

Uppsala kommun har antagit skarpa målsättningar för att fasa ut den fossila plasten. År 2030 ska kommunen endast köpa biobaserad eller återvunnen plast. Redan 2023 ska klimatpåverkan från nyanskaffade plastprodukter halveras jämfört med den inventering som görs senast 2020. Uppsala har tagit en ledande roll i omställningen. Inom ramen för Uppsala klimatprotokoll driver kommunen samarbetsprojektet ”Klimateffektiv plastupphandling” tillsammans med Fresenius-Kabi, Region Uppsala, Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala pastorat, Uppsala universitet och Vattenfall med stöd från Klimatklivet.

Uppsala driver även projektet ”Jakten på plasten” tillsammans med Eskilstuna, Norrköping och Linköping, med stöd från Europeiska regionala utvecklingsfonden.

Projektet kartlägger befintliga plastflöden, genomför klimat- och miljöbedömning av vissa produkter samt utvecklar upphandlingskriterier för de plastprodukter som identifieras som särskilt angelägna. Stora volymer kom från sopsäckar, handskar, förkläden och plastmuggar, men även från mindre synliga källor som smörförpackningar och riskavfallsbehållare.

Det upphandlingsverktyg som utvecklats i projektet är utformat för att ge incitament till utveckling och förändring. Istället för att krävställa specifika detaljer såsom plastprodukternas färg och plastsort får leverantörer och producenter finna nya vägar till produkter med mindre klimat-

belastning. Vid en upphandling lämnar leverantörerna specifika uppgifter som läggs in i verktyget för att bedöma produktens klimatavtryck. T.ex var produkten tillverkats, hur den transporterats, dess vikt och hur många gånger den kan användas. Anbudet kan då jämföras ur klimatperspektiv.

Önskvärt vore att begära in miljövarudeklarationer, EPD, från anbudsgivarna, men de är ännu ovanliga för den här typen av produkter. Under vintern 2018–2019 kommer verktyget användas i kommunens egna upphandlingar för att testa skillnaderna mot "vanlig" upphandling. Verktyget ska sedan göras tillgängligt för andra kommuner.

För att höja kunskapen om klimat- och miljöaspekter på plast kommer projektet utveckla en e-utbildning, ta fram guider och genomföra aktiviteter, såsom en särskild handskdag.

Plasttallrikar i cirkulär affärsmodell

Cirkulära affärsmodeller kan minska andelen plast till energiutvinning. Eskilstuna kommun har därför inlett ett samarbete med en leverantör av plasttallrikar för skolmatsalar, producerad av livsmedelscertifierad plast.

– Samarbetet går ut på att skapa ett slutet kretslopp, där plasten i utslitna tallrikar går tillbaka till producenten för att användas som råvara i produktionen av nya tallrikar, berättar Riikka Vilkuna, miljöstrateg på Eskilstuna kommun.

En oväntad utmaning var den gamla finanspolicyn enligt vilken kommunen inte ska leasa den typen av produkter. Men en lösning är nära. Kommunen har även ett projekt på gång med Energimyndigheten för att titta på cirkulära lösningar i offentlig upphandling.

Sedan är det också ett faktum att alla produkter inte går att tillverka av återvunnen plast, till exempel om de ska uppfylla livsmedelskvalitet eller hygienkrav. Därför instämmer Riikka i mottot "rätt plast på rätt plats".

Tallrikar i plast - ursprunglig samt efter sju omgångar återvinning.

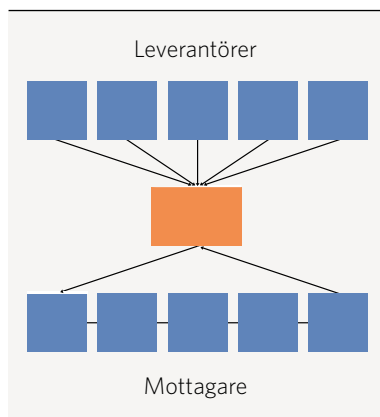
Riikka Vilkuna, miljöstrateg på Eskilstuna kommun.

LÄSTIPS OCH LÄNKAR

<http://www.jaktenpa-plasten.se/>

Samordnad varudistribution på Södertörn – till nytta för både klimat och trafiksäkerhet

FIGUR 2. Leveranser via gemensam distributionscentral

LÄSTIPS OCH LÄNKAR

[Södertörnskommunerna om samordnad varudistribution.](#)

För att skynda på transporterens klimatomställning har åtta kommuner gått samman och upphandlat en samordnad distribution av varor och livsmedel till kommunens verksamheter, med moderna fordon som körs på förnybara drivmedel. Antalet leveranser har halverats, utsläppen av klimatgaser och luftföroreningar har minskat med över 70 procent och trafiksäkerheten har ökat vid skolor och förskolor.

Leveranser till kommunerna görs via en distributionscentral i Västberga. Där lastas leveranserna om, samlas och distribueras vidare av det upphandlade åkeriet till olika mottagare i kommunerna, såsom skolor, förskolor och äldreboenden. Varje mottagare får färre men större leveranser, samtidigt som lastbilarnas fyllnadsgrad blir högre. Se figur i marginalen.

Tillsammans med åkeriet arbetar kommunerna kontinuerligt med ruttoptimering för att öka transporterens effektivitet avseende fyllnadsgrad och körsträcka. För livsmedel används återkommande och schemalagda leveranser. För kontorsmaterial och övrigt gods sker daglig ruttoptimering, eftersom sådant gods inte beställs lika frekvent.

Den största klimateffekten kommer från bytet till förnybart bränsle. För att främja teknikutveckling ställdes inga krav på specifika drivmedel eller fordonstyper i upphandlingen. Enligt kravspecifikationen ska minst 50 procent av fordonen drivas med biodrivmedel, och i de fall fordonen är bränsleflexibla ska de till 80 procent tankas med förnybart bränsle. I slutet av 2018 körs 99,6 procent av distributionstransporterna på förnybart bränsle, främst biodiesel/HVO och biogas. Både tunga och lätta lastbilar ska lägst uppfylla kraven i fordonsstandarden EURO 5. Nästan tre fjärdedelar av fordonen uppfyller högre krav, fordonsstandarden EURO 6.

- *Tricket som möjliggör vår lösning är att upphandla varan och transporten separat, berättar Olof Bohlin, verksamhetsansvarig för samordnad varudistribution. Upphandlas varor på konventionellt sätt ingår transporter i varans pris, vilket begränsar möjligheten att ställa miljö- och klimatkrav på transporten. Det gäller fortfarande för inleveranserna till distributionscentralen. Där har vi använt formuleringar som uppmuntrar till förnybart bränsle.*

Det finns flera kommuner med liknande distributionslösningar. Unikt för denna upphandling är att den gjorts i bred samverkan inom samarbetet på Södertörn mellan Botkyrka, Haninge, Huddinge, Nykvarn, Nynäshamn, Salem, Södertälje och Tyresö. Kommunerna enades om denna insats i sitt utvecklingsprogram redan 2013.

- *Samarbete mellan kommuner är viktigt för att skapa större nyttor, både miljömässiga och kostnadseffektiva. Jag tror att fler sådana samarbeten är nyckeln till att utveckla vårt samhälle och göra klimatomställningar, säger Ebba Östlin, ordförande för kommunstyrelsen i Botkyrka kommun.*

- *Detta var ett jämförelsevis stort logistikprojekt. Ska man göra något liknande är det viktigt att avsätta projekttid och utrymme för implementeringen, säger Mikael Blomberg, upphandlingschef på Upphandling Södertörn. Projektet försenades också av en överprövning, men inte på grund av klimatkraven.*

Som i allt förändringsarbete krävdes mycket kommunikation och motivation. De nya arbetssätten påverkade många av kommunernas medarbetare och även leverantörerna. Andra utmaningar var att kartlägga logistikflöden och kontaktvägar, att utveckla informationsutbyte vid beställning och att optimera distributionsrutterna utan att begränsa servicegraden gentemot enheterna.

- *Vi är stolta men inte nöjda. Vi fortsätter att utveckla användarvänligheten och ruttoptimeringen, säger Olof Bohlin. Vi sneglar nu på e-handelslösningar och fler leveranser i lågtrafik.*

Olof Bohlin, verksamhetsansvarig för samordnad varudistribution.

Ebba Östlin, kommunstyrelsens ordförande i Botkyrka kommun.

Upphandla klimatsmart och hållbart

Hållbar upphandling har under senare decennier utvecklats till ett kraftfullt verktyg i kommunernas händer. Med nya politiska initiativ, lagstiftning, frivilliga verktyg och samarbeten inom området är möjligheterna stora att få mer hållbara produkter och driva på miljöanpassningen hos leverantörer i både Sverige och andra länder. Ju fler kommuner som tar tillvara dessa möjligheter desto större genomslag.

Skriften ger konkreta råd, praktiska tips och goda exempel från kommuner för att stödja kommuner att komma vidare i sitt arbete för klimatsmart och hållbar upphandling.

Mer information om hållbar upphandling finns på www.skl.se/miljo

Upplysningar om innehållet:

Andreas Hagnell, SKL, andreas.hagnell@skl.se och
Kerstin Blom Bokliden, SKL, kerstin.blom.bokliden@skl.se

© Sveriges Kommuner och Landsting, 2019

Text: SKL:s kansli, kommunintervjuer av
Cecilia Wyser samt respektive kommun

Foto: Helsingborgs stad, Göteborgs stad, Uppsala kommun,
Eskilstuna kommun, Fredrik Hjeling för Södertörns Upphandling,
Hans Alm, SKL:s bildarkiv

Produktion: Advant

Tryck: Åtta.45, 2019

Bestnr: 5492

Beställ eller ladda ner på webbutik.skl.se

Post: 118 82 Stockholm | **Besök:** Hornsgatan 20

Telefon: 08-452 70 00 | skl.se